

ПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА АГРЕСИЯТА И АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ДЕЦАТА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Рени Христова-Коцева

През последните години един от често дискутираните проблеми е за агресията и проявите на агресивност чрез различни форми на агресивно поведение. Тревожени и обезпокояващи са данните от психологически и социологически проучвания, които показват снижаване на възрастта на агресивните прояви. Все по-често и децата от предучилищна възраст прибягват към разрешаване на възникнал по-между им конфликт чрез насилие.

➤ *Какво е агресия и агресивно поведение?*

➤ *В какво се изразява проявата на агресия у децата от предучилищна възраст?*

➤ *Кои са причините за зачестилите прояви на детска агресия?*

➤ *Превенция на детската агресивност или как да повлияем на детското агресивно поведение ?*

Това са въпросите, които поставям и на които ще потърся отговор в настоящата статия.

Думата “агресия” има латински произход и означава нападам, атакувам другия, постигам цел със силови методи.

Срещат се множество определения за агресията. Съществуващото голямо разнообразие се дължи на различните научните подходи и теории, занимаващи се с нейното изследване. Различия се наблюдават и при използване на термина в ежедневната реч.

Агресията се определя като:

- средство за влияние и доминиране върху другите (Goode);
- поведение, нарушаващо социалните норми (Bandura);
- всяка форма на поведение, възнамеряващо да нарани някого физически или психически (Zillman).

Според Нескхаузен “агресията обединява множество разнообразни действия, които нарушават физическата и психическата цялост на друг човек или на група от хора, нанасят му материална вреда, препятстват осъществяването на намеренията му, противопоставят се на интересите му или водят в крайна сметка до неговото унищожаване” (3, 12). В това

определение авторът в разгърнат вид представя както проявите, така и резултатите от агресията.

Израз на агресията е агресивното поведение. Агресивно “е всяко експанзивно, упражняващо принуда върху обекта или друго лице поведение, водещо до увреждания при недостатъчна защита”. (4, 11)

От съществуващите и приведените по-горе определения се вижда, че агресията се тълкува в твърде широки граници, като при определянето ѝ се поставят различни акценти. Но най-общо може да се определи като *една от възможните форми на поведение, която се активира при определени ситуации, характеризира се със съзнателно нарушаване на общоприетите норми на взаимоотношения и с нанасяне на вреда на друг човек за сметка на постигане на лични цели*. Съществени са два фактора – *ситуация*, в която протича и *личност*, осъществяваща агресия.

Агресията се проявява в различни форми, чрез различни средства и сила на въздействие.

А. Бъс и С. Фешбах (1964, 1970) разграничават две форми на агресия – инструментална и гневна (враждебна):

- Когато агресията е средство за постигане на определени цели се качествява като инструментална агресия. Човек я използва за адаптиране към социалната среда.

- Когато сама по себе си е цел, се оприличава като враждебна агресия. Целта ѝ е да се нарани друг/и или да му се навреди, като по този начин се намира отдушник за гнева. Затова се нарича и гневна агресия.

В друга класификация Алън Бъс разглежда агресията в 3 дименсии:

- физическа – вербална;
- активна – пасивна;
- директна – индиректна.

Още в първите години на детството се наблюдават различни прояви на агресия. В ранна и предучилищна възраст децата проявяват и двете форми на агресия – инструментална и враждебна, най-често проявяващи се като активна физическа агресия.

Много често децата се опитват да защитят от посегателството на другите продуктите на своето творчество (рисунки, конструкции, играчки). В тези случаи те проявяват *инструментална агресия*, чрез достъпните за възрастта им физически средства – блъскат и удрят, дърпат и скубят, драскат с нокти, щипят и пр.

Децата, които нападат другите било, за да се доберат до желана играчка или, за да си отмъстят за нанесена обида, проявят *враждебна агресия* – дърпат или чупят играчки, късат рисунки или развалят игри, блъскат и удрят и пр.

Към 5–6-годишна възраст децата си служат и с *активна вербална агресия* като се присмиват, поставят етикети, отправят обиди, критикуват. Използването на тази форма на агресия се дължи на личностното развитие на детето, на способността му да осмисля чуждите намерения и мотиви, да разпознава в поведението на другия стремеж към нараняване.

В редки случаи децата проявяват агресия към самия себе си, изразяваща се в разрушаване на конструкции или играчки, късане на собствени рисунки, самонаранявания чрез хвърляне и удряне на земята, удряне на главата в стената или в пода и др.

Какво може да провокира, да подтикне детето към агресия? Факторите, предизвикващи агресия у децата от предучилищна възраст са много, но най-общо те се свеждат до социални и личностни.

Социални фактори

Моделите на поведение, които детето от предучилищна възраст иницира като личностни в общуването с другите са сложен интегративен модел от наблюдаваните:

- В семейството – дисхармония в семейните отношения – грубост и арогантност; отчуждение между родители и деца; отдалечаване на емоционалните връзки между поколенията.

- В детската група – дехуманизация на отношенията в детската среда – във взаимоотношенията помежду си децата проявяват грубост, а в някои случаи и крайни форми на жестокост. Наблюдава се негативизъм в общуването, по-ясно изразен при момчетата. През последните години се говори за обща “криминализация” на детската субкултура в сферата на езика, игровите форми на общуване и общите нагласи, деструктивни процеси, които засягат и възрастта на предучилищното детство.

- Телевизията, компютърът и Internet.

Голяма част от представата за света съвременното дете формира чрез културно-информационната среда, възприемана от телевизионния и компютърния екран. Като интегрирана съвкупност на информационните технологии, екранът влияе върху личностното изграждане на детето и неговата социализация. Телевизионните и компютърните образи създават “нов модел” на отношения, където агресията и насилието се извеждат като средства за

постигане и отвоюване на “доброто”. Моделът на екранната “социализация” се възприема и иницира от детето като личностен модел на поведение.

Влиянието на телевизията върху детското поведение е обект на редица изследвания. Експериментът, проведен от Дейвид Хикс илюстрира как възприетото от телевизионния екран провокира агресивно поведение у децата от предучилищна възраст. Проучванията на Дейвид Хикс демонстрират дълготрайното задържане на възприетата агресия. Две групи деца в предучилищна възраст изгледали десетминутен филм с агресивно съдържание. В едната група в продължение на шест месеца изследователите създали среда, която с нищо да не напомня видяното във филма. В другата група са спазени същите условия, само че за по-дълъг период – 8 месеца. Установило се, че и двете групи деца, изгледали агресивния десетминутен филм, възпроизвели почти половината от враждебнонастроените действия, видени преди месеци (5, 17).

- Детските списания и книги, игри и играчки – са друг фактор за дехуманизация на детските отношения. Осъществявайки сензорна агресия, те променят детския “образ за света” по посока агресивност.

Личностни фактори

Сред личностните фактори и свързаните с тях мотиви, които най-често тласкат детето към проява на агресия могат да се посочат следните:

- Привличане на внимание (на възрастен – родител или учител, на връстник)
- Получаване на играчка или предмет; разрешение за нещо (игра, гледане на филм, разходка и др.)
- Показване на превъзходство пред другите
- Желание да бъде лидер, да извоюва лидерска позиция
- Защитна реакция.

Развитието и личностното формиране на детето от предучилищна възраст протича в сложна социална среда, включваща семейството, детската градина, културно-информационните средства. В този смисъл превенцията на агресията е иманентно свързана с възпитанието като единен процес, осъществяван от тези институции. Превенцията на агресивните поведенчески прояви се основава на хуманизация на взаимоотношенията и връзките на детето със света, при които доминират етични норми и отношения. Детето от предучилищна възраст има нагласа към споделяне и съпреживяване, емоционално откликва на случващото се сред групата от връстници, подава се както на положителните, така

и на отрицателните емоции. Като имам пред вид възрастовите и личностни особености на децата от предучилищния период, смятам че чрез подходящи за възрастта интерактивни техники може да се постигне превенция при проявите на агресия и агресивно поведение.

Интерактивни техники за превенция на детската агресия Визуализация

Това е интерактивна техника, подходяща и приложима в образователния процес на детската градина. Нагледно-образният характер на детското мислене и памет изискват използване на техники, онагледяващи както процесите и явленията, които се представят и обсъждат с децата, така и техните поведенчески прояви. “Визуализацията е чудесна техника за деца, тъй като оползотворява и без това активното им въображение, показвайки им начин да го използват в положителна насока” (2, 43). Тази техника може успешно да се използва за превенция на детската агресия.

Една от използваните техники за визуализиране – “*карти на ума*” се модифицира като “*мислено рисуване на картини*”. Както учителите, така и родителите могат да насърчават детето да си представя ситуации с добър изход. Най-подходящо е това да протича като игра. Например: “Затворете очи и си представете”: “игра с приятел”, “разходка в парка с децата от групата”, “екскурзия с моето семейство”. Децата споделят въображаемите картини с другите и заедно съпреживяват “видяното”. По този начин се развиват не само мисловните процеси и речевите умения, но и емпатийните преживявания.

“*Картинен разказ на дадено събитие*” е също техника за визуализиране. При нея “мислено рисуваните картини” се материализират в рисунки. Чрез изразните средства на изобразителното изкуство детето рисува представата си за “добро” (поведение, постъпка). Насочвайки в позитивна посока детското мислене и въображение индиректно може да се постигне превенция на детската агресия.

“*Асоциативен облак*” е друга техника за визуализиране, приложима в педагогическия процес на детската градина. Тази техника е ефективна както за формиране на понятия (разкриване, обогатяване, уточняване и пр.), така и за превенция на детската агресия чрез изясняване, уточняване и разширяване съдържанието на понятията “добро”, “добра постъпка”, “добро поведение”.

Обсъждане

Обсъждането е метод, при който децата свободно изказват собствено мнение по въпроси, възникнали в групата. Използван за преванция на детска агресия дава възможност на децата, позовавайки се на личен познавателен и социален опит, да обсъждат различни поведенчески прояви (те имат много силно въздействие, когато са взети от детското ежедневие), да изказват собствено становище и даже да се опитат да го защитят (последното е възможно с деца от подготвителна група). Въвеждат се правила, които всеки е длъжен да спазва. Отначало това се прави от учителя или родителя, а когато децата разберат принципа на извеждане, сами поставят правилата. Възпитаването в позитивизъм е свързано с точността и конкретността на изразите, които се използват когато се говори с децата, “защото определени думи отключват определени реакции”. Например: “Играем задружно”, “Изслушваме се”, “Споделяме” и пр.

Децата от предучилищна възраст предпочитат и се стремят към игра, защото чрез нея спонтанно изразяват своите мисли и чувства, настроението и предпочитанията си, задоволяват *“потребността си да изразяват по спонтанен начин душевното си състояние”*. В този смисъл, освен познавателна, социална, емоционална, играта има и друга много съществена функция – терапевтична. За съжаление тези възможности на играта като начин за спонтанно освобождаване от негативни преживявания, за разтоварване от отрицателни емоции, за тонизиране с положителна енергия, не са познати и не се прилагат в българската педагогическа практика. Ето защо е необходимо да се обърнем към психотерапевтичните възможности на играта, за да противостоим на новите роли, в които злото олицетворява доброто, а агресивността е предпочитан начин на общуване, защото “детската игра повече от всичко информира за ценностите на културата, в която те живеят”(Hughes, 1995) (3, 24).

Ролевите игри са подходящ интерактивен метод, който може да се прилага за превенция на детската агресия. Чрез *ситуационните (проиграване на случаи) игри и драматизациите* детето може “да изживее”, “да почувства” случилото се в групата. (вж. Р. Христова, 2007, с. 83–85).

Как да противостоим на детската агресия?

Спазването и придържането към определени правила на поведение от страна на възрастните би допринесло за предотвратяване или намаляване на проявите на агресивност у децата в първите години от детството им.

- *Да се изпревари действието!*

Учителят/родителят имат възможност, наблюдавайки детето, да предотвратят агресивното му действие като реагират преди то да е ударило/блъснало или дръпнало играчката от ръцете на своя връстник. Кратките, точни и ограничителни реплики “Стига!”, “Не прави така”, “Спри”, носят послания които позволяват на детето “да задържи” и “спре” реакциите си.

- *Да се реагира спокойно!*

Когато агресивната проява вече е факт спокойният тон е този, който ще помогне на детето да разбере, че вербалната и физическата агресия няма да му помогнат за постигне на целта.

- *Да се използват стереотипни реакции!*

Когато се отреагира по един и същ начин (ако агресивното поведение позволява) се изгражда определен модел, който детето по-бързо разпознава и “знае” какво го очаква. Например: Ако при проява на агресия за кратко време се лишава от любими за него дейности (игра, рисуване и пр.), то започва да разбира, че ако се държи зле с другите ще бъде лишено от любимото си занимание. По този начин започва самостоятелно приучване за контролиране на поведението.

- *Да се говори за случилото се!*

Детето трябва да се успокои и след това да се разговаря с него. Необходимо е да се предразположи към споделяне на причините, които са предизвикали избухването му. В случая могат да се използват терапевтичните възможности на играта., като му се предложи: да рита топка, да удря възглавница пр.

- *Да се възнаграждава доброто поведение!*

Позитивните методи на възпитание са по-надеждни от негативните. Възрастният да показва удовлетворение от всяка проява на добро поведение от детето.

- *Хуманност във взаимоотношенията и позитивизъм в общуването!*

Следователно един от начините за предотвратяване на детската агресия е чрез хуманност във взаимоотношенията – приемане на другия, споделяне и съпреживяване, сътрудничество – извеждане на хуманността като основен и действащ принцип при възпитанието на детето от предучилищна възраст.

Защото “всички очакват от децата да бъдат внимателни, мили и възпитани, но тези неща трябва да бъдат научени – не само да се надяваме да

се появят. Ако желаем децата ни да израснат честни, искрени и себични, тези характеристики трябва да бъдат заложени като съзнателни цели още в ранния възпитателен процес. Ако за нас е важно да създадем почтителни, отговорни млади граждани, тогава трябва да се постараем да ги формираме такива...Ние не можем да очакваме желаното поведение да се появи магически, ако предварително не сме си свършили работата” (Джеймс Добсън).

ЛИТЕРАТУРА

1. *Арансън, Е.* Човекът – социално животно. <http://www.libsu.uni-sofia.bg/Statii/Aransen.html>
2. *Кехоу, Дж.* Подсъзнанието може всичко. За деца от 3 до 12 г. София, Феникс, 2000.
3. *О’ Коннор, К.* Теория и практика игровой психотерапии. Москва, Питер, 2002.
4. *Попов, Х.* Човешката агресия. София, Color Studio, 1999.
5. *Речник по психология.* Четвърто немско издание. София, 1989.
6. *Ричардс,* Насилието по телевизията. <http://www.net/televiziqta.php>
7. *Христова, Р.* Интерактивните методи и педагогическо взаимодействие с децата от предучилищна възраст. – Педагогически алманах, 2007, № 1–2.

ПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА АГРЕСИЯТА И АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ДЕЦАТА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

РЕНИ ХРИСТОВА

Резюме

В статията се представят форми на детската агресия и агресивно поведение, както и най-често срещаните причини, които я провокират. В педагогически аспект се анализират факторите, водещи до прояви на агресивност. Разглеждат се игрови и интерактивни техники за превенция на агресивното поведение у децата от предучилищна възраст.

PEDAGOGICAL ASPECT OF PRESCHOOL CHILDREN AGGRESSION AND AGGRESSIVE BEHAVIOUR

RENI HRISTOVA

Summary

The article presents some forms of children aggression and aggressive behaviour as well as the more often found reasons which provoke this phenomenon. The factors leading aggressive acts are analyzed in a pedagogic manner. Plays and interactive methods for prevention preschool children from aggressive behaviour are examined.